

Ole Bjerg

For tæt på kapitalismen

Ludomani, narkomani og købemani

Museum Tusulanums Forlag

Københavns Universitet 2008

Ole Bjerg: For tæt på kapitalismen. Ludomani, narkomani og købemani

© Museum Tusulanums Forlag og Ole Bjerg, 2008

Faglig konsulent: Anders Berg Sørensen

Layout, sats og omslagsdesign: Pernilles Sys Hansen

Forlagsredaktion: Thomas Bo Thomsen og Julie Bjørchmar Kølle

Trykt hos Narayana Press, Gylling, www.narayanapress.dk

ISBN 978 87 635 0886 5

Det forskningsprojekt, som denne bog bygger på, er finansieret af
VELUXFONDEN og Sygekassernes Helsefond

Denne bog er udgivet med støtte fra Forskningsrådet for Kultur og
Kommunikation

Museum Tusulanums Forlag

Njalsgade 126

DK-2300 København S

www.mtp.dk

Indhold

\$ Indledning 7

\$ Kapitalisme og mani 13

Selvet er en mangel – 15 Virkeligheden er som regel
socialt konstrueret – 22 For tæt på objektet – 24 Ideologi – 29
Desublimering – 33 Den maniske kapitalisme – 37

\$ Ludomani For tæt på pengene 39

Hvad er hasardspil? – 40 Penge er ikke bare penge – 44
Penge og hasardspil – 50 Når terninger spiller Gud – 52
Spillerens ideologi – 57 Fra hasardspil til ludomani – 62

\$ Narkomani For tæt på kroppen 73

Hvad er stoffer? – 73 Nydelsen og det kastrerede selv – 79
Nydelse i kapitalismen – 83 Reel nydelse – 90
Stoffer og kapitalisme – 99 Brug og misbrug – 107

\$ Købmani For tæt på varen 113

Hvad er en vare? – 114 Det er lige mig – 117
Branding – 126 Nydelsesratens fald – 129
Tvangskøb – 134 Køb uden forbrug – 139

\$ Kapitalismens forsvindingspunkter 151

\$ Litteratur 159

Indledning

Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af, og menneskene bliver endelig tvunget til at se nøgternt på deres egen stilling i tilværelsen. (Marx & Engels 1848: 9)

Dette berømte citat stammer fra *Det kommunistiske manifest*, hvor Marx' analyse af Kapitalen som en hastigt ekspanderende og altopslugende kraft fremskrives, og det forudsiges, at kapitalismen med tiden vil kollapse som følge af indre strukturelle modsætninger.¹ Den grænseløse jagt på profit vil efterhånden erodere selve det grundlag, hvorpå kapitalismen beror.

Mange af Marx' analyser er stadigvæk gyldige, og han har da også fået helt eller delvist ret i visse af sine forudsigelser. Men hvad angår kapitalismens endelige kollaps, forekommer det som bekendt endnu ikke at være indtruffet, og det ser heller ikke ud til at være nært forestående. Det synes således i dag lettere at forestille sig, at hele jorden går under i en kæmpe økologisk katastrofe eller ved et gigantisk meteornedslag, end at forestille sig den kapitalistiske produktionsforms endeligt.

Hvordan skal vi forholde os til dette? Tog Marx fejl? Undervurderede han Kapitalens sammenhængskraft? Eller er det blot et spørgsmål om endnu længere tid, inden revolutionen indtræffer?

Marx' forudsigelse om Kapitalens sammenbrud forestiller sig dette sammenbrud som et makrofænomen, et kollektivt kollaps

---

1 Når der i det følgende refereres fra engelsk- eller tysksprogede værker, hvor der ikke foreligger autoriserede oversættelser, er oversættelserne mine egne.

af hele samfundets produktionsform, som vil føre til en ny produktions- og samfundsform. Hvad han måske ikke i tilstrækkelig grad har taget højde for i sine kalkulationer, er individualiseringen som en af kapitalismens grundpiller. Ikke blot kapitalismens drivkraft i form af jagten på profit er blevet individualiseret, men også dens sammenbrud udspiller sig på det individuelle, subjektive plan og ikke på det kollektivt samfundsmæssige.

For tæt på kapitalismen handler netop om sådanne subjektivt manifesterede sammenbrud i kapitalismen. Mens Kapitalens sammenbrud som sådan tilsyneladende udebliver, kan vi i stedet iagttage, hvordan det for nogle mennesker bliver umuligt at opretholde sig selv på de mulighedsbetingelser for subjektivitet, kapitalismen stiller til rådighed i dag. Disse mennesker kolliderer som subjekter. *For tæt på kapitalismen* er en analyse af tre forskellige måder, sådanne sammenbrud kan manifestere sig på: ludomani, narkomani og købmani.

Inden for den medicinske forskning findes der en lang tradition for studiet af det normale gennem det patologiske. Således er en stor del af den viden, vi har om kroppens almindelige funktionsmåde, fremkommet gennem undersøgelser af forskellige sygdomsformer. Samme tilgang til studiet af samfundet kan vi finde inden for visse grene af sociologien, hvor man aflæser tidstypiske træk i kulturen ved at se på de afvigende eller patologiske former for subjektivitet, som et givet samfund frembringer. I sådanne studier fungerer det patologiske subjekt som et prisme, igennem hvilket generelle samfundstræk lader sig betragte fra en anden vinkel, end hvis disse samfundstræk analyseres i en mere direkte iagttagelse.

De tre afhængighedsformer ludomani, narkomani og købmani er valgt som genstand for undersøgelsen i denne bog netop ud fra en fornemmelse af, at de er i stand til at udsige noget om det kapitalistiske samfund, som vi i dag befinder os i. Denne fornemmelse beror på flere forhold.

Som det vil fremgå, har de alle for det første en betragtelig kvantitativ udbredelse i samfundet, og selvom det metodisk er meget vanskeligt at estimere udviklingen i deres udbredelse, sy-

nes der at være gode grunde til at antage, at disse afhængighedsformer har været og stadig er i vækst.

For det andet står ludomani, narkomani og købemani som adfærdsformer ikke i diametral modsætning til den måde, som majoriteten af mennesker i vores samfund almindeligvis agerer på i hverdagen. Det er ikke ualmindeligt at sætte penge på forskellige typer af hasardspil som Lotto, tips, hestevæddeløb eller kortspil. Det er heller ikke ualmindeligt at indtage nydelsesfremkaldende, psykoaktive stoffer som nikotin og alkohol, og selv brugen af hårdere narkotiske stoffer som amfetamin og kokain kan i visse sammenhænge heller ikke længere betegnes som usædvanlig. Og det er slet ikke ualmindeligt at købe tøj, smykker og andre forbrugsgoder for at tage sig ud på en bestemt måde i egne og andres øjne. Ludomani, narkomani og købemani udgør således snarere en gradsforskydning end en modsætning i forhold til det, man kunne kalde en ›almindelig tilværelse i det kapitalistiske samfund‹.

For det tredje udmærker netop disse tre afhængighedsformer sig ved hver især at manifestere sig som et særligt forhold til et objekt, der indtager en fremtrædende plads i det kapitalistiske samfunds ideologi. Som det vil fremgå af de følgende analyser, manifesterer ludomani sig som et særligt forhold til objektet penge, narkomani indebærer et særligt forhold til kroppen og købemani et særligt forhold til varen. Ved at analysere de tre afhængighedsformer får vi altså også et andet blik på disse tre objekter og deres placering og rolle i det kapitalistiske samfunds ideologi.

Som del af en samtidsanalyse indgår de patologiske subjektivitetsformer her i bogen i en slags dobbeltspejling. I stedet for en direkte spejling af os selv i afhængighedsformerne (›vi er alle i virkeligheden ludomane‹) eller en direkte spejling af os selv i kapitalismen (›vi er alle i virkeligheden kapitalister‹) er ambitionen at producere en treleddet spejling, hvor vi spejles i patologierne, som så spejles i kapitalismen, inden spejlbilledet kastes tilbage til os selv.

Den tilsigtede effekt er den følelse, man kan få, hvis man befinder sig i et rum med flere spejle og pludselig får øje på refleksi-

onen af sit eget spejlbillede, hvorved man ser sig selv i nakken eller fra siden. Samme effekt kan opnås, hvis man f.eks. i en butik får et glimt af den monitor, som transmitterer billederne fra butikkens overvågningskamera. Også her kan man få det forskudte billede af sig selv fra siden, bagfra eller sågar ovenfra. Vi er så vant til at se os selv direkte i spejlet, at det vækker en så umiddelbar genkendelse, at vi nærmest ikke lægger mærke til os selv. Genkendelsen er så selvfølgelig, at den står i vejen for, at vi kan se, hvordan vi egentlig ser ud. Den forskydning, som sker i den mere indirekte spejling, producerer derimod en samtidighed af genkendelse og fremmedgørelse. Man kan måske nok genkende sig selv fra siden, men man kan ikke genkende blikket, der ser på en fra siden. Det vante og det uvante blander sig med hinanden på en måde, der til tider kan give ophav til et vist ubehag. Vi ser os selv som »same, same but different«.

Både som samfund og som individer er vi blevet så vant til at se på os selv, indrømme vores egne idiosynkrasier og erkende, at alting blot er sociale konventioner og konstruktioner, der kunne være anderledes, at selvrefleksion i dag er blevet en hverdagsforeteelse. Hermed har selvrefleksionen mistet sin brod, og den er langt oftere et narcissistisk tidsfordriv end en radikal samfundskritisk praksis.

Ambitionen med denne bog er selvfølgelig ikke at gøre sig fri af refleksionen. Det ville jo være naivt. Ærindet er derimod snarere en forskydning af refleksionen, så man måske nok kan genkende dens genstand, men ikke blikket, der ser. Det følgende er således på én gang et blik på ludomani, narkomani og købmani, men også ludomanens, narkomanens og tvangskøberens blik på den kapitalistiske virkelighed, som vi lever i.

Bogen består af tre parallelle analyser af hhv. ludomani, narkomani og købmani. Det gennemgående argument i bogen er, at selvom lidelserne udgør forskelligartede afhængighedsformer, kan de forstås som manifestationer af den samme principielle problematik. De tre lidelser kan forstås som »kollapsede forhold« til forskellige objekter, der hver især står centralt i det kapitalistiske samfund.

I kapitel 1 præsenteres den teoretiske ramme og de begreber, som danner grundlag for analyserne. Denne ramme udgøres af Slavoj Žižeks teori om forholdet mellem selv, samfund og ideologi. I kapitlet præsenteres og forklares nogle af grundbegreberne hos Žižek, såsom ideologi, fremmedgørelse, begær, det sublimе, det Reelle og det symbolske, med henblik på at forberede analyserne i de følgende kapitler. For den teoretisk uskoledede læser er dette kapitel det mest abstrakte og sværest tilgængelige. Udgangspunktet for Žižeks teori er, at selvet grundlæggende er konstitueret ved en mangel. Det betyder på den ene side, at selvet drives af en jagt efter noget, som kan udfylde dets mangel. Det drives af et begær efter objekter, som synes at kunne gøre det til et helt selv. Men på den anden side, og det er her, Žižeks teori for alvor er interessant, betyder det også, at et selv, som ikke mangler noget, ophører med at være et selv. Selvet er ganske vist drevet af en fantasi om at blive hel, men i det øjeblik fantasien realiseres, forstyrres hele den begærsøkonomi, som opretholder selvet som et selv. Når selvet kommer for tæt på objektet for sit begær, kollapser først begæret og derefter selve selvet.

I kapitel 2 analyseres ludomani som et kollapsede forhold til penge. I hasardspillet oplever spilleren, at penge cirkulerer rundt uafhængigt af de principper, som ellers styrer pengenes cirkulation i det omgivende kapitalistiske samfund. Han vinder og taber, og pengene skifter hænder uden nogen synlig meningsfuld grund. Hasardspillet udgør således en undtagelse fra den kapitalistiske økonomis regler. Almindeligvis er penge ladet med stor vægt og betydning. At have mange penge ses som et tegn på personlig udmærkelse, status og vigtighed. I hasardspillet kommer pengenes betydning nu under pres. Hvis penge kan skifte hænder uden nogen synlig grund, hvordan kan de så være tegn på personlig udmærkelse? Den almindelige spiller genvinder sin gængse opfattelse af penge, så snart han forlader kasinoet, væddeløbsbanen, Internettet, eller hvor han nu spiller hasard. For ludomanen, derimod, har oplevelsen af pengenes vilkårlige cirkulation i spillet en mere blivende virkning. Den ligegyldighed, hvormed pengene håndteres i hasardspillet, har bredt sig til

hans forhold til penge uden for kasinoet. Når ludomanen bliver ved med at spille, er det således ikke, fordi han håber på at vinde de tabte penge tilbage. Det er snarere i håbet om at vinde sin tabte tro på pengenes betydning tilbage.

I kapitel 3 analyseres narkomani som et særligt forhold til kroppen. Samme vilkårlighed, som spilleren oplever i hasardspillet, oplever narkomanen i den nydelse, som stoffet fremkalder i ham. Under normale omstændigheder forårsages nydelse af ydre begivenheder eller produkter, som vi oplever gennem vores sanser. Narkomanen, derimod, opnår nydelse uafhængigt af sådanne ydre begivenheder eller produkter ved at manipulere med kroppens kemiske balance. Hermed kommer han ud af trit med et kapitalistisk forbrugssamfund, der i høj grad er baseret på distribution af nydelse gennem sansningen af forskellige vareobjekter. Oplevelsen af, hvordan kroppen kan manipuleres til at frembringe meningsløs nydelse, bringer ham således for tæt på kroppen.

Endelig analyseres købemani i kapitel 4 som en tilstand, hvor man er kommet for tæt på varen. Ved at købe og forbruge varer udtrykker den almindelige forbruger, hvem hun er, dvs. hvilke personlige og sociale karakteristika hun besidder. Det er imidlertid også muligt at købe varer, som udtrykker, hvem man gerne ville være, snarere end hvem man er. Ved at rette sin købsadfærd efter den sidste snarere end den første intention har tvangskøberen manipuleret med varens symbolske udtrykskraft i en sådan grad, at hun ikke længere tror på denne kraft. Hvis man kan klæde sig, som om man er sexet, betydningsfuld og sofistikeret, uden samtidig at føle sig sexet, betydningsfuld og populær, hvordan kan man så blive ved med at tro på, at varer kan sige noget som helst om, hvem man er? Varen har for tvangskøberen mistet sin betydning som symbolsk udtryk. Hendes maniske købeadfærd svarer til ludomanens spil, idet hun bliver ved med at købe varer i håbet om at genvinde troen på varens betydning.

Bogen slutter med en konklusion, hvor analyserne af de tre afhængighedsformer videreføres i en mere generel betragtning over forholdet mellem kapitalisme og afhængighed.

Kapitalisme og mani

De tre afhængighedsformer, som er temaet for denne bog, bærer alle det lille suffix -mani: ludomani, narkomani og købemani. For så vidt som afhængighedsformerne skal analyseres i forhold til kapitalisme, kan vi jo begynde med at se på, hvad Marx har at sige om mani.

Over de mange tusinde sider, som udgør Marx' værker om kapitalisme, optræder ordet mani kun et eneste sted. I *Kapitalen* finder vi følgende passage:

Kun som kapitalens personifikation er kapitalisten respektabel, som sådan deler han den absolutte berigelsestrang med pengepugeren. Men det, der hos pengepugeren viser sig som individuel mani, er hos kapitalisten resultat af den samfundsmæssige mekanisme, hvori han kun er et drivhjul. (1867: 618)

Forskellen mellem pengepugeren og kapitalisten ligger altså ikke i graden af deres trang, men i spørgsmålet om, hvorvidt denne trang er en integreret del af det samfundsmæssige produktionsapparat. Når pengepugeren er manisk, er det fordi hans trang er individuel og afkoblet det kapitalistiske system. Kapitalisten, derimod, er blot medie for en samfundsmæssig trang, og derfor er hans adfærd ikke manisk, men almindelig. Den maniske trang er altså den trang, som er afkoblet kapitalismen.

Analyserne i denne bog ligger på mange måder i forlængelse af Marx. Marx griber analysen af kapitalismen an ved at se den som et særligt system for cirkulation af objekter. Disse objekter er naturligvis først og fremmest varer og penge, men omfatter i princippet også kroppe, råstoffer, redskaber, maskiner osv. Som vi skal se, ændrer objekterne karakter, alt efter hvilken form for

Ludomani For tæt på pengene

Det siges om humlebien, at den fysisk set ikke burde være i stand til at flyve. Dette ved byen imidlertid ikke, og den flyver derfor alligevel rundt, lykkelig i sin uvidenhed. På samme måde er det kapitalistiske subjekt egentlig en umulig struktur. Når kapitalismen alligevel fungerer, er det fordi, vi ikke er klar over denne umulighed. Den ludomane er som en humlebi, der pludselig har erkendt, at den egentlig ikke burde kunne flyve. Den ludomane har erkendt en sandhed om kapitalismen, som gør det umuligt for ham at fungere i det kapitalistiske samfund. Han er kommet for tæt på pengene.

Vi skal her se på forholdet mellem hasardspil og kapitalisme. Det er langt fra alle hasardspillere, der er ludomane. Ligesom det heller ikke er alle mennesker, der er på slankekur, som er anorektikere. Men for at forstå ludomani er man nødt til at forstå, hvad det vil sige at spille hasard. Forskellige mennesker kan have forskellige grunde til at spille hasard. Og spillet kan udfylde mange forskellige sociale, psykologiske, økonomiske, religiøse og måske endda biologiske funktioner for forskellige mennesker. Nogle spiller for at vinde, nogle for at tabe. Nogle spiller for at være sammen med andre, nogle for at være alene. Nogle spiller for at få spænding, nogle spiller for at få fred. Nogle spiller for at flygte fra hverdagen. Nogle spiller for at få anerkendelse. Og nogle spiller bare for at spille. Hasardspillet i sig selv har imidlertid nogle grundlæggende karakteristika, som udgør spillets væsen uanset spillerens individualitet. Vi vil starte vores analyse med at afdække disse karakteristika for derefter at se på, hvordan hasardspil bliver til ludomani.

Hvad er hasardspil?

Poker, blackjack, roulette, craps, enarmet tyveknægt, spil på heste, spil på fodbold, spil på hunde, banko, lodsedler, lotto, skrabelodder. Der synes ingen ende på antallet af måder, man kan spille hasard på. En første vigtig sontring i definitionen af hasardspillet er forskellen mellem chancespil og færdighedsspil (Reith 1999: 93–94).

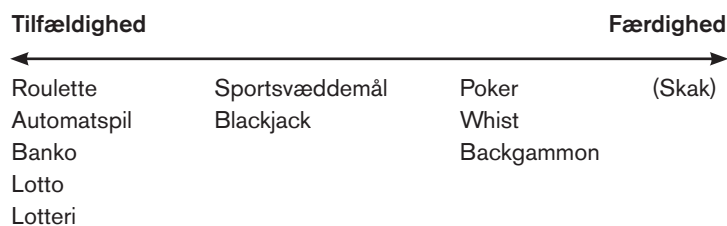
Roulette er f.eks. et rent chancespil, hvor spillerens sandsynlighed for gevinst er fuldstændig uafhængig af hans færdigheder som spiller. Spilleren har ikke nogen indflydelse på spillets udfald, og han kan ikke på forhånd have en viden, der kan optimere hans måde at placere sin indsats. På trods af hvad mange spillere – de ludomane i særdeleshed – end bilder sig ind, så kan man ikke være en god roulettespiller eller en dårlig roulettespiller. Man kan være en heldig roulettespiller, men held er nøgternt set kun en *post factum* konstatering af, at spillet faldt ud til ens fordel. Næste runde er et nyt spil, og ens held i den foregående runde har ikke nogen indflydelse på sandsynligheden for gevinst i denne runde. Det samme gælder for automatspil, banko, lotto, lotteri og andre former for rene chancespil.

Mens man altså ikke kan være en god roulettespiller, kan man imidlertid godt være en god pokerspiller, og man kan således også være en dårlig pokerspiller. Poker involverer ganske vist et element af tilfældighed i den måde, kortene fordeles mellem spillerne på. Men når kortene er delt ud, er det muligt for den enkelte spiller at optimere sine vinderchancer ved at spille sin hånd på den mest optimale måde – »You have to know when to hold'em / Know when to fold'em,« som Kenny Roger synger i sin berømte sang om *The Gambler*. Sandsynlighedsregning, pokerstrategisk erfaring og viden samt empati er nogle af de færdigheder, som pokerspilleren kan besidde eller opøve og derved opnå større indflydelse på spillets udfald (Hayano 1982: 72). Andre spil i denne kategori er whist og backgammon.

Forskellen mellem rene chancespil og færdighedsspil afspejles i litteraturen om hasardspil. Der er skrevet flere bøger om, hvordan man kan tjene penge på roulette. Disse bøger er i bedste

fald underholdende, men under alle omstændigheder illusoriske i forhold til spillets realiteter.⁵ Anderledes forholder det sig med visse bøger om poker, der rent faktisk kan øge spillerens indtjening (eller formindske hans tab) ved poker, hvis han forstår at omsætte dem i praksis (f.eks. Brunson 1979; Sklansky 1999). Men selv den bedste pokerspiller kan ikke eliminere tilfældighedsmomentet i poker helt, hvorfor det stadigvæk forbliver et hasardspil, uanset spillerens færdigheder.

Figur 1

Uden at gå yderligere i detaljer kan vi indordne de forskellige hasardspilsformer i et kontinuum afhængig af graden af tilfældighed (se figur 1). I den ene ende har vi altså roulette, banko, lotto, skrabelodder, automatspil og andre rene chancen spil. I den anden ende finder vi de spil, som på en gang er chance- og færdighedsspil, såsom poker, whist og backgammon. Mellem disse to yderpunkter finder vi sportsvæddemål, hvor spilleren kan besidde en særlig viden om deltagerne i et hestevæddeløb (staldtips) eller en fodboldkamp, som kan gøre det muligt for ham at forbedre sine vinderchancer ved at spille på den rigtige hest eller det rigtige hold.⁶ I samme område finder vi blackjack, som også i høj

5 Frank Scobletes *Get the Edge at Roulette: How to Predict Where the Ball Will Land* (2001) fortjener at blive nævnt her. Ud over bl.a. en minutøs gennemgang af roulettehjulets konstruktion og historie indeholder bogen Scobletes helt egen fortolkning af normalfordelingskurven.

6 O'Brien (1998) argumenterer for, at også finansiel spekulation ef-

grad er tilfældighedspræget, men hvor forskellige satsningsstrategier og andre teknikker (f.eks. at tælle kort) kan bruges til at forbedre vinderchancerne. Færdighedsmomentet er imidlertid ikke så stort som i f.eks. poker.

Det skal bemærkes, at graden af færdighed i de spil, der ikke er rene chancespil, skal forstås som et potentiale. Det er kun i det omfang, at den konkrete spiller besidder færdigheder i et spil, og at han bruger disse, at tilfældighederne bliver reduceret. Poker er således i en vis udstrækning et færdighedsspil, men det kan i praksis spilles som et chancespil. Man kan jo f.eks. vælge at gå med i hver eneste runde, uanset hvilken hånd man nu sidder med. Hvis ens modstandere gør det samme, er spillet forvandlet til et rent chancespil. Men hvis man er oppe imod dygtige modstandere, der vedbliver med at spille spillet som et færdighedsspil, har man en blandingsform, hvor chancespilleren med stor sandsynlighed hurtigt vil have tabt sine penge.

Helt ude i den ene ende af figuren finder vi skak. Når skak spilles af dygtige spillere er graden af tilfældighed elimineret til en så minimal størrelse, at vi næppe kan betegne det som en form for hasardspil længere.

De rene chancespil spilles typisk således, at den enkelte spiller spiller mod »banken« eller »huset« (dvs. kasinoet, Danske Spil, en bookmaker eller en anden spiludbyder). Disse spil er arrange-

---

terhånden har antaget karakter af hasardspil, idet den i stigende grad er baseret på kortfristet handel med optioner, futures og derivater, hvis relation til virkelige varer og virksomheder er nærmest ophævet. Værdien af disse finansielle konstruktioner bestemmes derfor af mere eller mindre tilfældige fluktuationer på spekulationsmarkedet snarere end af egentlige udviklinger i den økonomiske produktions- og afsætningsfære. At tjene penge som børshandler bliver således mere og mere et spørgsmål om held og tilfældighed end om egentlig økonomisk indsigt. Det gør sig særligt gældende for den helt kortfristede handel (day-trading) med aktier og værdipapirer. Lignende analyser af det finansielle markeds såkaldte virtualisering kan findes hos Goux (1997), Arnoldi (2004) og Bjerg (2005: 156–62).

ret således, at huset statistisk set har en lidt bedre vinderchance end spilleren (en såkaldt *edge*), og at spilleren derfor i det lange løb altid vil ende med at tabe på spillet. Roulettehjulet er f.eks. indrettet med et (fransk roulette) eller to (amerikansk roulette) huller med tallet nul, der netop repræsenterer kasinoets fordel ift. spilleren. Blackjack og sportsvæddemål spilles tillige typisk mod et kasino eller en bookmaker, som også har en vis statistisk fordel over spilleren. De kan dog i visse tilfælde spilles uden en mellemmand, hvor to eller flere spillere spiller direkte mod hinanden. Der er der altså ingen *bank*, der gradvist trækker profit ud af spillet. Alle spillede penge forbliver så at sige i spil. I poker er det praktisk talt altid sådan, at der ikke er nogen bank, som er en aktiv del af spillet, hvilket også gælder for backgammon og whist. Det er alle mod alle. Hvis der er en spiludbyder, en spilleklub eller et kasino, der faciliterer spillet, tager denne sig typisk betalt ved et fast deltagergebyr eller ved en særlig afgift, der løbende tages ud af puljen.

Mens man i det lange løb altså vil tabe i de rene tilfældighedsspil, er det i princippet muligt at tjene penge på at spille poker, hvis man sørger for altid at spille mod nogen, som er dårligere end en selv, og sørger for at spille et sted, hvor afgiften til spilfacilitatoren ikke er alt for høj. Der findes således en masse professionelle pokerspillere, mens der strengt taget ikke findes professionelle roulettespillere (Hayano 1982).

Man kan blive ludoman af enhver form for hasardspil fra roulette til poker. Der synes dog at være en tendens til, at ludomani optræder i sammenhæng med de rene tilfældighedsspil snarere end med de færdighedsbetonede. I såvel danske som internationale undersøgelser viser automatspil sig som det absolut mest foretrukne spil blandt ludomane (Jørsel et al. 1996; Becoña 1993, 1996; Abbott & Volberg 1996; Black & Moyer 1998; Nielsen & Røjskjær 2005). Når vi i det følgende taler om spil og spilleren, vil vi derfor tage udgangspunkt i de rene tilfældighedsspil.

Det første kriterium for, at et spil er et hasardspil, er altså, at det indeholder et element af tilfældighed, som ikke lader sig eliminere af eventuelle færdigheder hos spilleren. Hasardspillet

rummer desuden et andet og nok så vigtigt element: penge. At spille roulette eller poker om tændstikker er ikke hasard. Det, der mangler i spillet, er, at der er noget på spil. Enhver, der har prøvet at spille roulette om tændstikker, ved, hvilken forskel det gør, om der er penge på bordet eller ej. Roulette om tændstikker er nærmest en leg for børn mere end et spil. Og forskellen mellem roulette om penge og roulette om tændstikker kan sammenlignes med forskellen mellem at være i krig og at lege røvere og soldater.

Pengene i et hasardspil er symboler på spillernes engagement i spillet (Reith 1999: 146). Det er pengene, der binder spilleren til spillet. Det er pengene, der sætter spilleren på spil. Det er meget sigende, at der i Middelalderen findes eksempler på, at en spiller har tabt alle sine penge og derefter sætter sig selv og sin frihed på spil og risikerer at ende som vinderens slave (Jørsel 2003: 28; Reith 1999: 48). Det nutidige modstykke hertil er spilleren, der oparbejder en spillegæld hos gradvist mere og mere tvivlsomme kreditorer for til sidst at havne i et slags slaveforhold til rockere eller lignende, der tvinger ham til at begå kriminalitet. Pengene fungerer som repræsentant for selve spillerens selv, og når pengene løber ud, må spilleren selv indtage repræsentantens plads.

Vi har nu identificeret hasardspillet to grundkomponenter: tilfældighed og penge. I det følgende skal vi se, hvordan penge i overensstemmelse med det teoretiske perspektiv kan bestemmes som tilhørende den symbolske orden, mens det tilfældige kan si-destilles med det Reelle. Pengene først.

Penge er ikke bare penge

Penge er sjældent bare penge. På den ene side fungerer penge som en målestok for værdi, der er konstant på tværs af forskellige sociale sammenhænge. På den anden side tilskrives penge alle mulige forskellige betydninger i forskellige sammenhænge.

En grundlæggende sontring hos Marx er sontringen mellem penge og kapital (Marx 1867: 161–91). Penge er det symbolske

Købemani For tæt på varen

Hvad ville der være sket, hvis *Prinsessen på ærten* var vågnet op frisk og veludhvilet efter en god lang nats søvn i sengen med de 20 madrasser og de 20 edderdunsdyner og på ingen måde havde været generet af den lille uanselige ært?

Den gamle dronning på slottet er skeptisk over for prinsessen. Er hun nu også en *rigtig* prinsesse? Ved at placere en ært i sengen vil dronningen teste prinsessens sande identitet. At omgive sig med luksus er en ting. Det kan enhver gøre. Men slet ikke at kunne fungere, hvis den absolut perfekte luksus bliver blot det mindste forstyrret, er noget helt andet. Da prinsessen står op næste morgen, er hun brun og blå over hele kroppen og har knap lukket et øje hele natten: »Så kunne de se, at det var en rigtig prinsesse, da hun gennem de tyve madrasser og de tyve edderdunsdyner havde mærket ærten. Så ømskindet kunne der ingen være, uden en virkelig prinsesse« (Andersen 1835: 27 [efter ny retskrivning]).

At forbrug og identitet er forbundne, er vist de færreste i tvivl om. Uanset hvad diverse »makeover«-tv-programmer postulerer, er det imidlertid ikke nok blot at tage en ny skjorte og et par nye sko på for at blive den, man gerne vil være. En vare skal ikke bare forbruges, men forbruges på en ganske særlig måde, før den kan fungere som udtryk for forbrugerens identitet. Man skal kunne *mærke varen*, før den kan fungere som identitetsskabende *mærkevare*. Prinsessen på ærten viser sin sande identitet ved den måde, hun mærker varen. Prinsessens krop demonstrerer simpelthen, at kun den fuldkomne perfekte seng er god nok til hende. Tvangskøberens problem er, at hun ikke kan mærke varen. Hun køber og køber, men er ude af stand til at forbruge.

Af de tre afhængighedsformer, denne bog analyserer, er tvangskøb den, der ligger allernærmest normal hverdagslig prak-

sis. At købe og forbruge varer er en helt almindelig foreteelse, og selv det at tilskrive varerne ganske stor eksistentiel betydning er der heller ikke nødvendigvis noget unormalt i. Det gør det vanskeligt at skelne den patologiske tvangskøber fra den almindelige forbruger. For alligevel at nå frem til en sådan afgrænsning må vi starte med en helt basal forståelse af vores almindelige omgang med varer.

Hvad er en vare?

En vare synes ved første øjekast at være en ganske simpel og trivial ting. Analysen af den viser, at den i virkeligheden er en meget kompliceret ting, der er fuld af metafysisk spidsfindighed og teologiske nykker. (Marx 1867: 85)

Udvekslingen af penge for varer udgør en af de mest fundamentale og mest almindelige former for menneskelig interaktion i det kapitalistiske samfund. Varen og pengene er heterogene størrelser, som hver især repræsenterer en værdi, der fungerer som omdrejningspunkt for deres møde og udveksling på markedet. At analysere og forstå, hvad en vare er, er at trænge gennem den dyne af selvfølgelighed, der indhyller vores daglige omgang med varen. Vi vil her igen tage Marx som udgangspunkt ved at begynde analysen med spørgsmålet om, hvori varens værdi består.

Som vi allerede har været inde på, forstår Marx varen ud fra dens placering i den kapitalistiske produktion. Her bestemmes varen i et krydsfelt mellem to værdiformer, brugsværdi og bytteværdi. Brugsværdi repræsenterer varens potentiale for tilfredsstillelse af menneskelige behov, mens bytteværdien udgør den pris, som varen omsættes for på markedet. Det særegne ved kapitalismen er forekomsten af et marked, hvor bestemmelsen af varens bytteværdi sker afkoblet fra dets brugsværdi. Hermed muliggøres frem for alt arbejderens udbytning, idet hans arbejdskraft som vare kan omsættes for en pris, der ligger under dens brugsværdi.

Marx' analyse kommer som sagt til kort i forhold til en forståelse af den nutidige kapitalisme, idet den ikke i tilstrækkelig

grad inddrager en analyse af konsumtionssfæren. Det gør sig i særdeleshed gældende for forståelsen af varen. Med afsæt i denne kritik af Marx har Baudrillard foretaget en udbygning af kapitalanalysen til også at kunne omfatte konsumtionssfæren (Baudrillard 1970; 1981).

Homologt til Marx' analyse af, hvordan der i produktionssfæren opstår en bestemmelse af varens bytteværdi relativt uafhængigt af dens brugsværdi, viser Baudrillard, hvordan varen i konsumtionssfæren genererer en *tegnværdi* uafhængigt af dens brugsværdi (Baudrillard 1981: 64-87). Ud over at kunne tilfredsstille behov hos forbrugeren repræsenterer varen således også en værdi ved at fungere som et tegn, der får betydning og værdi i relationen til andre tegn. Ved at blive udbudt på markedet indgår varen i et symbolsk system af andre varer, der som tegn både er identiske og forskellige fra hinanden.

Vi har allerede hos Žižek og Lacan set, hvordan subjektet får en identitet ved at indtage en position i den symbolske orden. Det tegnsystem, som udgøres af varerne i konsumtionssfæren, er en del af denne symbolske orden, og ved at købe og forbruge varer som tegn positionerer subjektet sig i den symbolske orden. Det er med andre ord i forbruget af varens tegnværdi, at vi tilegner os en social identitet. Hos Bourdieu finder vi en kortlægning af et sådant vare-tegnsystem, hvor subjektet på én gang markerer sit tilhørsforhold til en social klasse og sin distance til andre sociale klasser gennem sit forbrug af forskellige varer (Bourdieu 1979).

Forskellen mellem brugsværdi og tegnværdi er tentativt illustreret i figur 6 nedenfor. Som det vil fremgå af den videre analyse er forholdet mellem de to værdiformer mere kompliceret, end det umiddelbart fremgår af figuren. Den skal derfor blot ses som en indledende illustration af problematikken. Figuren skal læses som et kontinuum, hvor vi i den ene ende finder eksempler på varer, der har en relativt høj brugsværdi i forhold til tegnværdi, mens vi i den anden ende finder varer med det omvendte forhold. Her skal naturligvis tages det forbehold, at både brugsværdi og tegnværdi er højst kvalitative og flerdimensionale størrel-

mens den til almindelig by- og landevejskørsel ikke udmærker sig væsentligt i forhold til en Ford Escort.

Varerne i midten af figuren eksemplificerer i sagens natur et mere jævnt forhold mellem brugs- og tegnværdi.

Det er lige mig

Denne simple illustration af varens brugsværdi vs. tegnværdi bør ikke forlede os til at tro, at forholdet mellem de to værdiformer er simpelt. Det er fristende at se tegnværdi som en slags symbolsk overbygning på varens essens som brugsværdi. Og det er da også netop en sådan forståelse, vi finder i Marx' analyse af forholdet mellem bytteværdi og brugsværdi i produktionsfæren. Her refererer varens brugsværdi til et forbrugende subjekt med et særligt behovsregister, der står uden for det kapitalistiske produktionskredsløb:

Varen er først og fremmest en ydre genstand, en ting, der ved sine egenskaber tilfredsstiller menneskelige behov af en eller anden art. Hvilken natur disse behov har, om de f.eks. stammer fra maven eller fra fantasien, ændrer intet ved sagen. (Marx 1867: 49)

Hos Marx fremstår bytteværdien som en ideologisk forvrængning af varens egentlige essens som brugsværdi. Denne forvrængning muliggør som bekendt arbejderens fremmedgørelse og varefetichismen. Det revolutionære sigte hos Marx er at kaste det forvrængende slør af ideologi bort, som den af kapitalen definerede bytteværdi udgør, således at subjektet igen kan bringes i overensstemmelse med sin egen og verdens egentlige essens.

Baudrillards udbygning af Marx' vareanalyse består ikke blot i en udvidelse af analysen til også at omfatte konsumtionsfæren. Mens brugsværdien hos Marx fungerer som eksternt referencepunkt uden for det ideologiske kapitalkredsløb, radikaliserer Baudrillard analysen ved også at betragte brugsværdien som en ideologisk størrelse. Det er altså ikke blot varens tegnværdi,